

نمونه‌هایی از مسکوکات ضرب‌شده در طبرستان

از مرحوم سیدمحمد طاهری شهاب
به کوشش سیدعلی آل‌داود

در شمارهٔ پیشین پیام بهارستان، مقاله‌ای از شاعر و پژوهشگر نامدار مازندرانی، زنده یاد سید محمد طاهری شهاب (م بیستم فروردین ۱۳۵۰ ش) دیده شد که آن مرحوم سالیان پیش نوشته و چون به چاپ آن توفیق نیافته بود، آن نشریه به چاپ آن اقدام کرده است. مشاهده این مقاله مرا به یاد نوشتهٔ دیگری از آن شادروان انداخت که وی آن را حدود چهل سال پیش در مورد سکه‌های ضرب شده در مازندران و طبرستان نگاشته و برای چاپ به مجله یغما فرستاده بوده است، اما روانشاد حبیب یغمایی تا سال آخر انتشار مجله فوق (۱۳۵۷ شمسی)، موفق به درج آن در مجله نشد. پس از تعطیلی مجله یغما، پاره‌ای از نوشته‌های چاپ نشده یا آنها را که ناتمام چاپ شده بودند، به من سپرد تا در آینده در جایی چاپ کنم. از جمله آنها مقاله مرحوم طاهری شهاب بود که با جستجو در اوراق خود آن را یافتیم و برای چاپ به نشریه پیام بهارستان تقدیم می‌دارم. یکم مردادماه ۱۳۹۰،

نواحی جنوبی دریای خزر، قسمتی را که سرزمین خرم و سبز مازندران را تشکیل می‌دهد، از نظر آثار قدیم بسیار قابل ملاحظه و تمدن آن از عصر حجر و مفرغ شروع گشته است و آثار پیش از تاریخ آن بدون وقفه تا به امروز در دل خاک پنهان و دست نخورده باقیمانده است. علت‌العلل عدم شناسایی آثار کهن این سرزمین در بدو امر، وجود جنگل‌های انبوه است که خرابه‌های باستانی را در سایهٔ شاخ و برگ‌های خود پوشانده و از انظار کاوشگران مخفی نگاه‌داشته. در ثانی به‌واسطه راه‌های صعب‌العبور کوهستانی، این گنجینه‌های قدیمی از دسترس غارت‌گران به‌دور مانده. در ثالث آن‌چنان که باید و شاید، در نقاط مختلف

نمونه‌هایی از مسکوکات ضرب شده در طبرستان / سیدعلی آل داود

این نواحی، کاوش منظم علمی و رسیدگی کامل نشده است.

در سال‌های ۱۳۱۰ و ۱۳۱۱ ش، حفاری‌های مختصری توسط پروفیسور آرن سوئدی (ARN-PROF) و ویلسون (VULSIN) در شاه تپه و تورنگ تپه استرآباد انجام یافته که بسیار رضایت بخش است و اشیائی که از دل خاک بیرون کشیده شده، امروزه زیب موزه ایران باستان و سایر موزه‌های جهان است. با این حال در بعضی از نقاط کوهستانی و جلگه مازندرانی و گرگان و گیلان که بر حسب تصادف، مبادرت به حفر زمین جهت شخم، ساختمان، جاده و غیره به وسیله اشخاص صورت می‌گیرد، آثار بسیار جالبی از ظروف سفالی به اشکال مختلف به رنگ خاکستری یا سرخ و منقوش یا ساده و ابزار، اسلحه و آلات مختلف برنزی و سکه به دست می‌آید که از لحاظ تاریخی بسیار پربها هستند.

نویسنده این سطور، شرح مبسوط این گونه اشیاء باستانی را که از دل خاک برآورده‌اند، در کتاب گنجینه‌های تاریخی مازندران که ضمیمه سال سیزدهم سالنامه کشور ایران منتشر به سال ۱۳۳۷ ش است، به چاپ رسانیده و در این مقاله به ذکر مسکوکات ضرب شده در طبرستان که تاکنون به دست آمده، مبادرت و برای اطلاع از چگونگی سایر اشیاء مکشوفه، طالبین را به کتاب مذکوره احالت می‌نماید.

یوستی مورخ آلمانی در کتاب نام‌های ایرانی، شجره انساب مفصلی از تمام سلسله پادشاهان طبرستان ترتیب داده و ذکر اسپهبد خورشید اول را در فهرست خود آورده است. او می‌گوید سکه‌های اسپهبد خورشید اول، از جمله قدیمی‌ترین سکه‌های ضرب طبرستان است که تا این تاریخ به دست ما رسیده است. پیش از سکه این اسپهبد، از اسپهبدان و سلاطین مازندران، سکه‌ای کشف نگردیده.

دانشمند نامی معاصر، سید محمدعلی جمالزاده، در صفحه ۳۵ تاریخ روابط روس و ایران می‌نویسد: در این اواخر پاره‌ای از سکه‌های قدیم مازندرانی به اسم اسپهبد خورشید به دست آمد که در سالهای ۶۰، ۶۱ و ۶۴ طبری (این تاریخ را منجمین طبری از روز برتخت نشستن یزد گرد سوم ساسانی حساب می‌نمایند) که مطابق با سال‌های ۹۰، ۹۱ و ۹۴ ه. ق. ضرب شده است؛ لذا بعضی از فضایی اروپا قایل شده‌اند که در میان اسپهبدان آل دابویه (خورشید نام) دو نفر بوده‌اند که یکی به اسم خورشید اول و دومی خورشید دوم است که او را همان اسپهبد خورشید پسر (دادمهر) می‌شناسند. این اسپهبد خورشید پسر دادمهر از جمله سلاطین آخری دودمان آل دابویه است که به علت اسیر شدن زن و فرزندانش به دست تازیان در سال ۱۴۴ ه. ق. زهر خورد و هلاک شد.

برنهارد دارن. دانشمند روسی، در کتاب کاسپیا ذکری از ضرب سکه‌ای از حسن بن زیدبن محمدبن اسمعیل بن حسن بن زیدبن حسن بن علی بن ابیطالب، مشهور به داعی‌الکبیر، سرسلسله سادات زیدی علوی که از سال ۲۵۰ تا سوم رجب سال ۲۷۰ ه. ق. در مازندرانی سلطنت کرده نموده، می‌نویسد: در نواحی آبسکون، سکه‌هایی امروزه پیدا شده که تاریخ ضرب آنها مقارن با فرمان روائی داعی‌الکبیر است و در کنار این مسکوکات، این آیه منقوش است: «اذن للذین یقاتلون بانهم ظلموا و ان الله علی نصرهم لقدیر» که تفسیر آن از این قرار است: اذنی داده شد که به کسانی که طرف تاخت و تاز بودند که جنگ کنند، زیرا که ظلم به آنها شده بود و خدا آنان را فاتح خواهد کرد.

ارنست کونیک. مورخ روسی را عقیده بر این است که نقش این آبه روی سکه‌های آن زمان، به علت نخستین حملات روسان به سواحل جنوبی بحر خزر با فرمانروایان طبرستان برای تشجیع مردم جهت مقابله و متقاتله با کفار منقوش شده است. از این نوع سکه‌ها در فرح آباد مازندران نیز چند سال قبل به دست آمده است.

جرجی زیدان. در تاریخ تمدن اسلامی می‌نویسد: در دوره‌های خلفا در دهکده (هرتک) مازندران ضرابخانه‌ای بود که مسکوکات را به خط پهلوی به نام امرای بومی آنجا ضرب و نام «تایورستان» را هم نقش می‌کردند.

در سال ۱۳۳۷ ش، ضمن جاده سازی روستای شاه آباد زید واقع در هفده کیلومتری شرق شهر ساری، از کناره یک تپه خاکی بنام «پلنگ تپه»، مقداری مسکوک نقره در یک ظرف سفالی به دست آمد که ۱۲۹ عدد آن تحویل موزه ایران باستان شد. این سکه‌ها متعلق به دوره ساسانی و بعضی از حکمرانان عرب بود که در نواحی و شهرهای مختلف ایران ضرب گردیده بود و از میان آنها، هفده عدد سکه ضرب آمل دیده شد که در عصر خسرو دوم ساسانی که از سال ۵۹۰ تا ۶۲۸ میلادی سلطنت کرده است، در آمل ضرب شد (برای ملاحظه نقش این مسکوکات و مشخصات کامل آنها به مقاله خانم ملک زاده بیانی در شماره سوم و چهارم مجله باستان‌شناسی منتشر سال ۱۳۳۸ ش مراجعه شود).

ه. ل. رابینو در ضمن مقاله محققان‌های که به عنوان «چگونگی گذشتن اوقات فراغتم در ایران» مندرج در شماره چهارم از سال ۳ مجله روزگار نو چاپ لندن نوشته، می‌گوید: در شهر رشت شنیدم که در کوهستان اشکور در ناحیه پیروند، دینه‌ای کشف شده است. پس با شتاب تمام بر اسب سوار شدم و دو روز راه پیموادم، ولی چون به مقصد رسیدم، گفتند که زرگری مسکوکات طلا را به وزن نقره و مسکوکات نقره را به وزن مس از اهل ده خریده و همه را آب کرده است. کدخدا دوازده سکه نقره ضرب لاهیجان، لشت نشاء، کرگیان، کلیجان، تیماجان و چالوس به من داد که بر آنها نام شاه اسماعیل صفوی نقش بود. در موزه آستانه حضرت معصومه (ع) قم، سکه‌ای ضرب طبرستان موجود است که بر یک طرف آن کلمه طیبه «لااله الا الله» و در طرف دیگر نام «طفا تیمورخان خلدالله ملکه ۷۴۲ هـ» منقوش است. در سال ۱۳۱۶ ش ضمن پی کنی کارخانه برنج کوبی شهر نگاه واقع در چهار فرسنگی قسمت شرقی ساری، کلنگ به نام نادرشاه افشار که ضرب اشرف‌البلاد به شهر کنونی بر آن منقوش بود، به دست آمد که معلوم نشد به کجا بردند. در تپه‌های قسمت جنوبی نگاه، آثار قبور باستانی دیده می‌شود که در آنها اشیاء سفالی و مفرغی به وفور یافت می‌گردد و اغلب به دست حفاران ناآگاه افتاده یا شکسته یا خارج می‌شود آن هم بضمن سخنی نزد نویسنده: یک قطعه سکه نقره‌ای متعلق به شاه اسماعیل سوم، آخرین فرد خاندان صفوی که از سال ۱۱۶۳ تا ۱۱۶۹ هـ. در استرآباد، اشرف و ساری اقامت داشت، موجود است که بر یک طرف آن نوشته شده: «بنده شاه ولایت اسمعیل ضرب دارالسلطنه ساری» و بر پشت آن نوشته شده: «لااله الااله محمد رسول اله علی ولی الله».

در کلکسیون مسکوکات ضرابخانه ایران، سکه‌ای از ابراهیم شاه افشار (۱۱۶۱ - ۱۱۶۲ هـ) موجود است که

نمونه‌هایی از مسکوکات ضرب‌شده در طبرستان / سیدعلی آل‌داود

روی آن نوشته شده «السلطان ابراهیم» و پشت سکه این عبارت نقش است: «خلدالله ملکه ضرب استرآباد». سکه‌ای از آقا محمدخان در ضرابخانه ایران است که روی آن چنین نقش است:
شد آفتاب و ماه و زر و سیم در جهان
از سکه اما به حق صاحب الزمان
بر پشت سکه نوشته‌اند: در بالا «یا محمد» در پایین «ضرب مازندران مورخ ۱۱۹۷ هـ».
سکه نقره‌ای از شاهزاده ملک آرا: محمدقلی میرزای ملک آرا متخلص به خسروی، فرزند فتحعلی‌شاه حاکم مازندران، پس از مرگ پدرش به داعیه سلطنت برخاست و در سال ۱۲۰۵ هـ. ق در شهر ساری، اقدام به ضرب مسکوک به‌نام خود نمود و آن را رواج داد، ولی این دولت مستعجل آرزویی بیش نبود و شراره‌اش به‌زودی خاموش گردید. روی سکه این عبارت منقور است: «السلطان محمدقلی» در پایین «ضرب دارالسلطنه ساری». بر پشت سکه نوشته است: «الله و محمد و علی». در پایین «۱۲۵۰ هـ. ق».
نویسنده این سطور یک قطعه از این سکه را در اوان طفولیت نزد شاهزاده محسن میرزای ابوالملوکی، نواده محمدقلی میرزای ملک آرا در ساری دیده بود که به اندازه پنج ریالی نقره زمان ما و به خط نستعلیق بسیار زیبایی منقوش بود. درباره این سکه، معصوم علی‌شاه، نایب‌الصدر شیرازی، در کتاب *طرائق‌الحقایق* ذکری به میان آورده و می‌نویسد: محمدقلی ملک آرا بعد از وفات خاقان، به خیال استقلال، چند روزی در طبرستان کز و فری کرد و سکه به‌نام خود زده و بالاخره شاهنشاه مبرور، محمدشاه، او را به همدان گسیل فرمود و املاک او جزو خالصه سلطنتی گردید.